

JOSEF KANDERT, *Náboženské systémy. Člověk náboženský a jak mu porozumět,*

Praha 2010, Grada, 200 s.,
ISBN 978-80-247-3166-7

Již asi nepřekvapuje, že řada dnes doma i v zahraničí vydávaných přehledů, příruček a analýz náboženství a církví, jejich organizací a institucí začíná podobně, totiž poukazem na mediální vděčnost tohoto tématu, která někdy překrývá jejich informační hodnotu. Důvody tohoto zvýšeného zájmu veřejnosti o problematiku náboženství a jeho různé podoby v posledním desetiletí asi není třeba příliš rozvádět. Nejčastěji se uvádí rostoucí fundamentalismus většiny abrahámovských náboženství (francouzský antropolog Giles Kepel v této souvislosti dokonce hovoří o „boží pomstě“), stále zřetelnější aktivity různých náboženských skupin a jejich politizace (v některých případech se s nimi dokonce spojuje nebezpečí terorismu), v Evropě navíc kulturní a integrační problémy, které vznikají v souvislosti s migrací obyvatelstva zejména z muslimských zemí (Turecko, Maroko, Pákistán, Somálsko atd.). U nás zájem o náboženství měl a má navíc také povahu kompenzační: po desetiletích nezájmu a nepřátelství se objevila přirozená potřeba aktualizovaného znovuzprostředkování informací o jednotlivých náboženstvích a zbožnosti, o církvích a konfesích, o sociálních funkcích a kulturních praktikách jednotlivých křesťanských i nekřesťanských náboženství, o jejich rozdílech i podobnostech. To vše je pak navíc doprovázeno zřetelným zájmem o orientální formy duchovnosti (jóga, buddhismus apod.).

Oproti většinou interdisciplinárním, či dokonce transdisciplinárním výkladům náboženství, kombinujícím religionistické přístupy zejména s filozofickými, sociologickými a kulturologickými výklady, kniha Josefa Kanderta, na niž zde chceme upozornit, nazvaná *Náboženské systémy. Člověk náboženský a jak mu porozumět*, usiluje o přístup pokud možno monodisciplinární, a sice zřetelně etnologický, případně kulturněantropologický, jakkoli antropologie náboženství sama je v knize vymezována spíše negativně, z kontrastu k religionistice, což by s ohledem na autorovu snahu o původní přístup k tématu a i k jeho prezentaci asi stálo za podrobnější výklad. Přinejmenším z důvodu lepšího porozumění otázkám, které je možné si následně klást a které vyplývají již ze samotného názvu publikace, například jaký je vztah kultury a náboženství, do jaké míry je náboženství antropologickou potřebou a do jaké civilizující veličinou, v jakém smyslu je náboženství autopoietickým nebo naopak závislým subsystémem celkového společenského systému a jak na něho zpětně působí, do jaké míry působí na jednotlivé vrstvy individuální a skupinové identity a formy sociální koheze, případně zda je tím vším dohromady a proč.

Zde by se nemělo vystačit jen s poukazováním na menší zájem antropologie o individuální rozdíly jednotlivých náboženství, na její slabší historismus a silnější ohledy na časově i místně konkretizovanou povahu náboženských jevů, a sice oproti údajně religionistickému soustředění na vznik, vývoj a jednotlivé historické situace náboženství a doprovodnou snahu o zachycení ideálního obrazu jednotlivých náboženských představ. Údajný antropologický důraz na analýzu skutečného, žitého náboženství (oproti zdůrazňovanému religionistickému zprostředkování jednotlivých náboženských idejí), vycházejícímu převážně jen z textů a písemností (s. 15), by se ale neměl vyčerpávat výčtem zvyků, pověr a rituálů, případně v odhalování jejich interních proměn či mizení, ale asi by měl také vést k poukazům na aktualizované podoby utváření a hybridizace náboženského smyslu v nových sociálních a civilizačních situacích. To se autorovi daří naznačovat jen tam, kde se mohl opřít o zajímavé a často překvapivé výsledky vlastních terénních výzkumů, například na středním Slovensku (s. 152–156).

Čistě antropologické pojetí náboženství se proto může jevit jako přednost podobným způsobem, jako se může zdát nevýhodou. Výhodou je podobná disciplinarita nepochybně tam, kde autor následuje vlastní, silně operacionalizovanou definici náboženství jako „systému představ i jejich realizací (...) s jehož pomocí člověk vstupuje do kontaktu s bytostmi, jevy a silami nepoznanými (...) právě tak jako s bytostmi a událostmi mimo jeho reálný čas a prostor“ (s. 13), v níž problémy utváření smyslu jednání a chování jednotlivců i sociálních funkcí a strukturního postavení náboženství v životě pospolitostí ustupují před deskripcemi čtyř autorových základních modelů náboženství.

Tyto čtyři základní „systémy“, v knize taky nazývané „modely náboženství“, vymezené jako „kulturní a sociální reality náboženského života! (s. 12) a někdy i způsoby „modelování náboženského života lidí“ (s. 159), což ne vždy znamená stejnou perspektivu přístupu, jsou pro Kanderta konstruktivistické povahy, tzn. že žádný z nich sice „v reálu neexistuje“, ale jejich popis „má čtenáři umožnit orientaci v představách a chování věřících“ (s. 12–13), totiž orientaci v „představách o světech duchů a duší“, v „představách o světech čar a kouzel“, v „představách o světech mnoha božstev“ a konečně v „představách o světě jediného boha“. Autor tyto modely ale vypracoval více redukcionisticky („zjednodušením konkrétní reality a následného srovnávání prvků“, s. 12) a méně typologicky, tzn. konstrukcemi na základě společného smyslu a významu jednání a jevů. I když následnost pojednávaných případů někdy připomíná staré argumentační a deskriptivní *principium Helveticum*, podle kterého „všechny řeky ve Švýcarsku tečou s kopce“, jejich pozorná volba, nepochybná zajímavost a obsahové bohatství a pochopení otevírající popis svou úlohu disciplinárně pojaté orientace pro vysokoškolsky vzdělaného čtenáře splní a jeho orientaci v projevech náboženskosti nepochybně obohatí.

Poněkud prvoplánově naopak působí Kandertovo úsilí o disciplinaritu tam, kde zužuje pohled, například v uvádění případů a v častějším využívání přístupů a výsledků z tradiční etnologie předmoderních forem pospolitého života, například na úkor etnologie evropské, jak ji provozuje Wolfgang Kaschuba. Překvapivě málo jsou uváděny příklady z antropologie moderního velko/města, která – mimo jiné – usiluje zachytit a vysvětlovat proměny nábožnosti, náboženskosti a náboženství, jejich jednotlivých projevů i konkurence v nových kontextech. Právě tyto proměny zůstávají nedotčeny, resp. se nezdají být vyčerpány převážně tradičními příklady, jež Kandert ve své knize uvádí, které analogizuje a vykládá. V antropologii města jde navíc o prostředí, které bylo dlouhou dobu – a jak se dnes ukazuje poněkud ukvapeně – spojováno téměř výlučně se sekularismem, a jemuž se stále ještě (zejména u nás) věnuje menší pozornost.

Vzdor podobným úvahám, orientovaným na některé širší souvislosti Kandertova tématu, je jeho antropologizující perspektiva výkladů a důraz na žité a prožívané formy náboženskosti třeba spíše ocenit. Projevy nábožnosti a náboženskosti se u Kanderta zcivilňují a zpřístupňují způsobem koncentrovaným a zároveň vysoce poučeným.

Miloš Havelka